

AKO Literatuurprijs 1990

Men kan veel zeggen van de nominaties voor de AKO Literatuurprijs, maar niet dat ze niet verrassend zijn. De jury, ook al wisselt deze jaarlijks van samenstelling, begint wat dit betreft een reputatie op te bouwen. De beide eerste jaren kwam men nog met een keuze waarover weinig verschil van mening mogelijk was, maar zowel vorig jaar als dit jaar pakte het anders uit. De voor de hand liggende coryfeeën werden merendeels gepasseerd, de jury koos voor debutanten en marginale auteurs. Over deze manier van doen kan men, op grond van vrijwel dezelfde argumenten, zowel klagen als juichen. En dat geeft al aan dat beide reacties niet zo veel zin hebben. Maar de keuze van jury klakkeloos overnemen, dat hoeft nu ook weer niet.

Het aardige van de AKO-prijs is dat hij, hoe dan ook, fungeert als een momentopname van het beste wat een jaar schrijven in Nederland en Vlaanderen heeft opgeleverd. Natuurlijk is dat een aanvechtbare momentopname. De nominaties zijn tegelijkertijd een uitdaging aan iedereen die denkt het beter te weten zijn of haar mening naar voren te brengen. Waar het om gaat is dat de literatuur even in het middelpunt van de belangstelling komt te staan, tijdens een debat dat andere literaire prijzen alleen weten uit te lokken als er een rel of een schandaal van komt.

Daarom heb ik mij nogal verbaasd over het artikel van Carel Peeters in *Vrij Nederland* van vorige week, waarin de „onzin" van de nominaties aan de kaak wordt gesteld. De „procedure" deugt niet, zegt Peeters; de nominatie „blijkt elk jaar inhoudelijk niet zoveel voor te stellen" (wat daarmee ook bedoeld mag zijn); er is sprake van „willekeur" en van „flagrante onrechtvaardigheid". Het zal best. Maar ik geloof niet dat de remedie die Peeters voorstelt hierin erg veel verandering zal brengen.

Peeters komt niet met één, maar zelfs met drie „redelijke methoden" aanzetten, volgens welke de prijs zou kunnen worden toegekend. Alle drie zijn ze naar mijn idee niet minder „onzinnig" dan de huidige. De eerste (de jury wijst onmiddellijk een winnaar aan) ontnemt de AKO-prijs de spectaculaire kwaliteiten die hem nu zo aantrekkelijk maken; de prijs zou een prijs onder de velen worden, niemand die zich er nog druk om zou hoeven te maken. De tweede en derde methode komen neer op respectievelijk een vermindering (tot drie) en een vermeerdering (tot ongeveer twaalf) van het aantal nominaties. Zijn drie en twaalf geen willekeurige en dus onrechtvaardige getallen?

Willekeur en onrecht horen bij elke uitverkiezing, ben ik bang. Door het getal der uitverkorenen te vergroten of te verkleinen verander je daar niets aan. En dan nog: wat betekent rechtvaardigheid in de literatuur? Alleen de geschiedenis stelt vast wat echt goed is (door het te laten overleven), en misschien blijkt dan wel dat er in de jaren 1986-1990 maar beter geen enkel boek had kunnen worden genomineerd, laat staan bekroond. Tot het zover is, zal altijd een zekere mate van willekeur regeren. En daar lijkt mij niets op tegen, zo lang de mogelijkheid om te discussiëren over wat de willekeur aanricht maar blijft bestaan.

Een ander argument van Peeters betreft de exclusieve aandacht die het genomineerde zestal ten deel zal vallen. Tegenover „de overmacht van de televisie en

van geregisseerde publiciteit" pleit Peeters (met een citaat van Conrad uit 1905) voor „mededogen", want, vindt hij, „te veel boeken worden weggedrukt die anders verdienen". Ik geloof daar niets van. Al die boeken „die anders verdienen" hebben hun (naar ik mag aannemen: gunstige) recensies gekregen. Zou Peeters ze zonder de AKO-prijs meer aandacht en mededogen hebben geschonken dan hij nu doet, nu hij zich een artikel lang druk maakt over de AKO-prijs? Welnee, er zijn nu alleen zes boeken die wat belangstelling extra krijgen. Dat gaat niet van de rest af, het komt er bij die zes alleen maar bij. En in de stukken naar aanleiding van de nominaties, stukken die Peeters denigrerend typeert als het „onvermijdelijke gekwetter" (waaraan hij zelf intussen vrolijk meedoet), kan iedereen naar believen de schijnwerper richten op de boeken die ten onrechte niet zijn genomineerd. Waar zeurt Peeters eigenlijk over?

Hoe willekeurig zijn eigen dozijn genomineerden is, wordt nog eens onderstreept door het feit dat niet één van de twaalf boeken die *Vrij Nederland* uitkoos op het lijstje van de AKO-jury voorkomt. Blijkbaar zouden er dus achttien nominaties moeten zijn om zowel Peeters als de jury tevreden te stellen. Enkele favorieten van mij komen overigens in geen van beide selecties voor, dus als ik ook een duit in het zakje mag doen, dan moet het aantal nominaties nog verder omhoog. Ten slotte komen we dan ongetwijfeld uit op 169 nominaties - precies het aantal boeken dat in 1990 voor de AKO-prijs werd ingestuurd. Daarna kan alles weer opnieuw beginnen.

Het is duidelijk: Carel Peeters houdt niet van de AKO-prijs, en daarom zal hij waarschijnlijk graag zien dat deze dit jaar wordt toegekend aan Joost Niemöller voor zijn roman *Wraak!*. Als Niemöller wint, kan de prijs namelijk net zo goed meteen worden opgeheven. Lezers die vol verwachting naar de boekhandel snellen om op aanraden van de jury *Wraak!* te kopen, zullen al na een paar bladzijden, vermoed ik, alle vertrouwen in jury en prijs zijn kwijtgeraakt. En naar te vrezen valt: voorgoed. Hoe groot het meesterwerk ook mag zijn dat men het volgende jaar zal bekronen, alleen de dommen en de dwazen zullen er dan nog intrappen.

Op bladzijde 123 van de roman constateren Harko en Jasper, een van de vele koppels die Niemöller ten tonele voert, dat zij „in de verkeerde film" zijn terechtgekomen. Datzelfde idee had ik als lezer al de hele tijd en daarom heb ik op dit punt het boek dichtgeklapt, murw gebeukt door dit oersaaie proza dat niet van ophouden weet. Uit het juryrapport blijkt dat ik een boek heb versmaad waarin de schrijver „erin is geslaagd - in een soepele stijl en met feilloze zin voor compositie - een spiegelpaleis op te bouwen, waarin de essentie van ons hedendaagse bewustzijn op een adequate wijze vorm heeft gekregen". Het zij zo.

In de categorie „boeken waar geen touw aan vast te knopen is" had men naar mijn idee beter *De zonen van het uitzicht*, het debuut van M. Februari, kunnen uitkiezen. Een boek dat tenminste in een sprankelende stijl is geschreven, vol humor zit en met zijn eigen onbegrijpelijkheid een intrigerend spel speelt.

Maar gelukkig is ook *De psychologie van de zwavel*, het literaire debuut van Atte Jongstra, genomineerd. Ook dit boek stelt de lezer voor vele raadselen, maar net als bij Februari kan men hier dankzij humor en fantasie niet weinig plezier aan beleven. Jongstra heeft vooral een leuk boek geschreven dat met noten, illustraties en een

register zijn uiterste best doet niet op een literair werk te lijken. Toch is er het afgelopen jaar geen boek verschenen dat meer is doortrokken van literatuur dan dit debuut. Het begint zelfs met een aantal pastiches, om ten slotte een zelfstandig schrijverschap uit de imitatie te laten opstijgen.

Onderweg wordt er heel wat op losse schroeven gezet, maar wie dat niet bevalt, moet luisteren naar wat een van de personages over Jongstra's alter ego Henk van Terwispe opmerkt: „Ik geloof toch niet dat Henk er alleen op uit is twijfel en wanhoop te zaaien. Naar mijn gevoel wil hij de lezer ervan bewust maken dat alle "zekerheden", ook historische, steeds opnieuw veroverd moeten worden". Inderdaad, twijfel en wanhoop domineren niet in dit boek; eerder is er sprake van een tomeloze verbeelding die haar conflict met de werkelijkheid (dat de Nederlandse literatuur zo lang heeft geteisterd) tijdelijk heeft opgeschort. De werkelijkheid is voor Jongstra geen onoverkomelijk probleem meer, wat wordt bewezen doordat zijn held zonder moeite een boek opeet, nadat hij eerst op eigen kracht naar Engeland is gevlogen. In de wereld van deze verbeelding is blijkbaar alles mogelijk.

Een boek als *De psychologie van de zwavel* staat of valt met de originaliteit ervan. Als men de trucs en dubbele bodem al op een kilometer afstand herkent, is de lol eraf. Originaliteit heeft blijkens het juryrapport sterk meegeteld bij de keuze van de nominaties, naast „literaire kwaliteit" (maar dat laatste spreekt zozeer vanzelf, dat het evengoed niet vermeld had kunnen worden). Met de debuutroman van Jongstra heeft men in elk geval, ondanks de vele pastiches die het bevat, een buitengewoon origineel boek genomineerd, dat het verdient ook voor de prijs in aanmerking te komen.

Dat geldt wat mij betreft niet voor *Zwarte sneeuw* van Christine D'haen, de in 1923 geboren Vlaamse dichteres die met dit boek volgens het juryrapport „een autobiografie in telegramstijl" zou hebben geschreven. Met de typering kan ik akkoord gaan, maar hoe een autobiografie in telegramstijl ooit de moeite waard zou kunnen zijn, ontgaat mij. In *Zwarte sneeuw* krijgt men een sneeuwbus van anekdotes, herinneringen en aforismen te verduren, onderverdeeld in enkele hoofdstukken. Uit het geheel rijst een - vaag - beeld op van een naïeve, nogal kokette en met zichzelf ingenomen mevrouw. Maar elk op zich kunnen de notities een nadere blik nauwelijks verdragen.

Eenvoud en soberheid behoren kennelijk tot Christine D'haens literaire deugden, en dat is als je weinig te vertellen hebt misschien ook maar het beste. Het resultaat ziet er dan als volgt uit: „Het keukentje is nog donker, 's morgens vroeg. Mijn grootmoeder wil mij beginnen wassen. Ik zit op tafel. Mijn moeder komt en zegt dat zij me zal wassen. Mijn grootmoeder gooit het washandje neer. Het spijt me voor haar, maar ik ben toch blij dat mijn moeder het doet". Wie dit wél aangrijpt, moet zich van mij natuurlijk niets aantrekken en onmiddellijk de rest van het boek gaan lezen, die niet voor dit citaat onderdoet.

Curieus vond ik alleen het contrast tussen de preutse katholieke jeugd van de schrijfster en haar latere vrijmoedige taalgebruik, waarin schuttingwoorden geen enkel probleem blijken te zijn. Dat ben ik van een dame van boven de zestig niet gewoon, maar het lijkt me een te magere reden om haar de AKO-prijs toe te kennen.

Beter beviel mij Gerrit Komrij's „encyclopedie van het gevoel" *Humeuren* &

temperamenten. Gelukkig is de jury niet zo onverstandig geweest zijn roman *Over de bergen* uit te kiezen, waarin Komrij zich in elk opzicht van zijn zwakste kanten laat zien. In dit merkwaardige boek is hij beter op dreef. Het gaat niet om een willekeurige bundeling van stukken die eerder in de krant zijn gepubliceerd. Misschien dat sommige lemma's van deze „encyclopedie" eerder in de krant hebben gestaan, maar willekeur ontbreekt ditmaal, uitgezonderd de willekeur van het alfabet volgens welke de verschillende gevoelens die aan bod komen zijn geordend.

In een reeks van retorische exercities en fantasievolle stijloefeningen leeft Komrij zich uit als een gedreven moralist, die nu eens de mensheid haar plaats wijst, dan weer een eigenaardigheid van zichzelf ter identificatie aanbiedt. In de laatste categorie, meestal geschreven in de ik- of de jivorm, zingt Komrij bijvoorbeeld de lof van de burgerlijkheid of van de romantiek; in de eerste categorie, doorgaans in de wijvorm, wordt bijvoorbeeld iets gezegd over de ambitie en de vooruitgang die de mens teisteren. Dat klinkt dan zo: „Neerwaarts gericht is het menselijk lot, maar tijdens de vergissing tussen geboorte en dood klapwiekt hij machtig voorwaarts en opwaarts". Zoals men ziet heeft de dominee wèl zijn geloof in het heil verloren, maar niet zijn welluidende galm.

Het boek eindigt met de uitspraak: „We willen graag méér zijn dan de clowns die we zijn". En dat is een waar woord, dat ook opgaat voor Komrij die in deze bundel humor en ernst kundig door elkaar heeft gemengd. Aan *Humeuren & temperamenten* valt veel te genieten, als men er tenminste de tijd voor neemt. Want het boek lijkt mij, in tegenstelling tot wat het juryrapport vermeldt, niet geschikt om achter elkaar te worden uitgelezen. Wie dat doet, duizelt het al gauw van de vele hoogstandjes die bij gebrek aan concrete aanleidingen iets te algemeens krijgen. Pas door in alle rust over Komrij's wijsheden na te denken, geeft men zichzelf de gelegenheid de concrete details uit eigen ervaring in te vullen. Maar deze gang van zaken is eigenlijk niet meer dan vanzelfsprekend, want alleen een gek leest een encyclopedie van a tot z achter elkaar uit.

Mocht men besluiten de AKO-prijs aan Komrij te geven, dan zal ik niet protesteren. Net zo min als wanneer de keuze op Louis Ferron mocht vallen. Maar, eerlijk is eerlijk, voordat zijn roman *Karelische nachten* tussen de nominaties opdook, had ik geen moment in hem een potentiële kandidaat vermoed. En dat niet omdat zijn boek al zo vroeg in het jaar is verschenen.

Louis Ferron behoort tot die schrijvers die hun lezers zelden teleurstellen. Hij heeft ooit een bepaalde toon en thematiek gevonden en daarin is vervolgens niet veel verandering gekomen. Ook in *Karelische nachten* worden geen nieuwe wegen ingeslagen. Opnieuw schemert de Tweede Wereldoorlog op de achtergrond (de vader van de hoofdpersoon is in Duitse krijgsdienst gesneuveld), opnieuw heerst er veel verloedering, dood, verraad en drankzucht. In vergelijking met zijn eerdere werk (waarvan voor mij *Het stierenoffer* het niet meer overtroffen hoogtepunt vormt) is Ferron hoogstens iets compacter gaan schrijven.

Zijn recente boeken bestaan uit monologen, waarin heden en verleden rommelig door elkaar lopen, zodat met weinig woorden toch een heel leven te kijk kan worden gezet. In *Karelische nachten* gaat het om de „bekenntnissen" van Fred

Hofzanger, in wiens door de alcohol al aardig aangetaste brein van het verschil tussen werkelijkheid en mythe niet veel meer te merken is. De lezer moet enige moeite doen om te achterhalen wat er precies is gebeurd. Dat lukt uiteindelijk wel, maar het meeste plezier beleeft men toch aan deze roman als men bereid is zich te laten meeslepen door de bizarre maskerade waarachter Hofzanger zijn schamele werkelijkheid probeert te verbergen.

Ferrons boeken nodigen uit tot zwelgen - in de kwellingen van een ander, waarachter zich een schrijver schuilhoudt die woekert met zijn troebele obsessies waarvan de ernst en de diepgang aan het oog worden onttrokken door een even bloemrijke als groteske stijl. Ik houd wel van zwelgen op zijn tijd, en heb daarom in mijn literaire hart altijd een zwakke plek gereserveerd voor Louis Ferron. Maar mijn eerste keus voor de AKO-prijs zou hij niet zijn; daarvoor neemt *Karelische nachten* in zijn oeuvre een te weinig bijzondere plaats in.

Een groter verschil dan tussen Louis Ferron en Frans Pointl is nauwelijks denkbaar, ook al speelt in beider werk de Tweede Wereldoorlog een essentiële rol. Tegenover het literaire zwelgen van Ferron staat de geconstipeerde soberheid van Pointl. De verhalen in *De kip die over de soep vloog* zijn bijna pijnlijk om te lezen, niet zozeer door wat ze laten zien, als wel door de manier waarop ze zijn geschreven. Een manier die geen enkele twijfel laat bestaan over de authenticiteit van het geschrevene. Tussen schrijver en hoofdpersoon lijkt geen distantie te bestaan. De soberheid van de stijl berust niet op een geraffineerde keuze, maar op een onvermogen het anders te doen. Als ik gelijk heb, bewijst dat alleen maar Pointls talent. Want ook al heeft men hem een „zondagsschrijver" genoemd, voor de kracht van zijn verhalen maakt dat geen verschil.

Zijn werk heeft inderdaad op het eerste gezicht niet veel met „literatuur" uit te staan. Dat onderscheidt Pointl van alle andere genomineerden. Zijn boek heeft nog het meest van een *document humain*. Vandaar dat hij in de pers en op de televisie vooral als een interessante en waarschijnlijk in veler ogen zielige persoonlijkheid emoties heeft losgewoeld. Literair telt deze persoonlijkheid echter alleen in zoverre er op papier een gelijkwaardig equivalent van is ontstaan.

Naar mijn idee is dat bij Pointl voortreffelijk gelukt. Zijn verhalen doen voor zijn persoonlijkheid niet onder, ze vallen er mee samen. Met voelbare affectie, ingehouden humor en een soms ternauwernood bedwongen agressie vertelt Pointl over zijn leven van verlies, armoede en frustratie, dat wordt gedomineerd door een moeder voor wie de oorlog nooit is afgelopen. In de verhalen van *De kip die over de soep vloog* wordt in feite voor haar een genuanceerd monument opgericht: ze vormen een literaire afdruk van de manier waarop zij haar zoon heeft gevormd en misvormd. Het resultaat is een eenheid van vorm en inhoud zoals men die in de literatuur niet vaak tegenkomt.

Wie moet nu de AKO-prijs 1990 krijgen? Ik vind het niet eenvoudig om te kiezen. Al mis ik onder de nominaties een paar boeken (zoals Kristien Hemmerechts' *Brede heupen* of Dirk van Weeldens *Tegenwoordigheid van geest*), er was voor mij het afgelopen jaar niet één boek dat onbetwist boven de andere uitstak. Van de nominaties vallen alleen Niemöller en D'haen onherroepelijk af. Met de andere vier

kan ik stuk voor stuk vrede hebben. Maar dat is niet genoeg, er moet ook nog gekozen worden. Vooruit dan maar.

Ik zou het aardig vinden als de jury die met haar nominaties al voor zoveel verrassingen heeft gezorgd, zichzelf trouw blijft en op 17 mei opnieuw met een verrassing komt. Dat kan. Hoe? Door het enige boek te bekronen waarvan iedereen inmiddels denkt dat het vast niet zal worden bekroond omdat het al vóór de bekendmaking van de nominaties als de gedoodverfde winnaar bekend stond: *De kip die over de soep vloog* van Frans Pointl.

(de Volkskrant, 13-4-1990)